

Mary Wollstonecraft besöker Sverige och blir upprörd

När engelska Mary Wollstonecraft i slutet av 1700-talet för första och enda gången reser genom Sverige blir hon upprörd. Mary Wollstonecraft är författare och filosof och hennes huvudsakliga intressen är rättvisefrågor, särskilt kvinnors lika rättigheter. Hennes bok *Till försvar för kvinnans rättigheter* har fått vågorna att gå höga i hela Europa. I boken kräver hon att flickor och pojkar ska få samma undervisning och att rätten till utbildning ska gälla för båda könen. "Lär dem att tänka!" lyder den maxim som hon riktar till alla som är ansvariga för döttrarnas uppfostran och därmed för den kommande generationen av kvinnor.

Det man i England och Frankrike anser duga gott åt kvinnor och flickor, tycker hon inte är godtagbart. Men Sverige slår alla rekord. Det nordiska landet tycks vara särskilt outvecklat och i sin resebeskrivning skildrar hon delvis förvånat, delvis förargat, "att svenskarna ännu befinner sig långt bort från en vettig föreställning om ett förnuftigt likaberättigande".¹ Stora ståndsskillnader präglar samhället enligt Wollstonecraft. Alla trampar nedåt så gott det går för att vidarebefordra de förödmjukelser man själv upplever. Hon skriver: "Det manliga släktet upprätthåller nästan alltid den egna värdigheten genom att förtrycka den kvinnliga."² Under sin resa besöker hon städerna på västkusten, Helsingborg, Falkenberg, Göteborg och Trollhättan. Hon reser också genom Danmark och Norge; det senare tycker hon verkar vara det i jämförelse mest progressiva landet. På kontinenten har förhållandena genom franska revolutionen kommit att förändras, medan tiden helt tycks stå stilla i Sverige.

När Mary Wollstonecraft skriver sin reserapport är hon trettiosju år

gammal och befinner sig själv i en besvärlig situation. Fadern till hennes dotter vägrar att gifta sig med henne. Att det är ett slutgiltigt beslut får hon veta när hon återvänder från Skandinavien. Författarinnan är därmed en ensamstående mor som dagligen upplever den förlust av medborgerliga rättigheter som ur ett samhälleligt perspektiv följer av hennes situation. Den nedlåtenhet mot kvinnor, som hon kunde se i Sverige, kan hon bara ta personligt – den egna erfarenheten färgar hennes anteckningar ytterligare en nyans mörkare.

Mary Wollstonecraft går bort kort tid därefter, år 1797, då hennes andra dotter föds. Barnet föddes inom äktenskapet med en författare och samhällsfilosof, som Wollstonecraft gifte sig med när hon redan var gravid. Deras dotter fick namnet Mary Shelley och hon kommer att genomgå den omfattande utbildning för flickor som modern krävt. Som ung kvinna skriver Shelley en av 1800-talets mest betydelsefulla romaner. Hon är bara tjuugoett år gammal när boken *Frankenstein: eller den moderne Prometheus* publiceras.

Spelar 1700-talet och det Sverige som gjorde Wollstonecraft så bestört någon roll för Hilma af Klint? För hennes egen väg och för det hon kommer att uppleva flera årtionden senare? Vi kan tacka en amerikansk konsthistoriker, som nästan tvåhundra år efter det att Wollstonecraft föddes lade fram bevis för att riktlinjerna för konstnärskarriärer ända in på 1900-talet drogs upp tidigt, långt innan födseln. Under den längsta tiden av konsthistorien har härkomst och omvärld utgjort den ström som likt drivved slitit med sig biografierna, utan att personerna själva kunnat bestämma riktning och hastighet. Denna insikt formulerade Linda Nochlin år 1971 i sin berömda uppsats under rubriken *Why Have There Been No Great Women Artists?*

Nochlin, anställd som professor vid Vassar College i delstaten New York, lyckades på bara några sidor göra upp med en flera århundraden gammal föreställning och skapa en ny bas för sitt ämne. Innan hennes bok publicerades trodde man fullt och fast att talang eller begåvning utgjorde de viktigaste förutsättningarna för att kunna skapa stora verk. Nochlin hängde upp sig på en motsägelse. Varför, invände hon, fanns det då så få

framstående kvinnor inom konsthistorien? Hon fann själv svaret på sin fråga: Därför att kvinnliga konstnärer ända långt in på 1900-talet inte främjades, inte fick någon utbildning, inte fick studera vid akademierna och då inte heller hamnade i det prekära läget att få uppdraget att måla Sixtinska kapellet i Rom. Enligt Nochlin ansåg man generellt att kvinnor inte hade någon fallenhet för konst, och för att de inte skulle kunna bevisa motsatsen, lade man alla möjliga hinder i vägen. Ett kvinnligt geni, heter det polemiskt på ett ställe i hennes uppsats, har ett lika dåligt utgångsläge som en tennisspelare som föds uppe vid Nordpolen.³ Inte originalitet eller rent av motståndskraft var alltså nyckeln till stor konst. Den som ville bli något måste, enligt Nochlin, till att börja med vara vit, man och borgerlig. Först därefter räknades begåvning.

Förutom könsfrågan behandlar Nochlin också frågan om samhällsställning ganska utförligt. Inte heller för representanter från den högre adeln var det möjligt att göra karriär som konstnär. Att man blev utesluten, så som kvinnorna blev, berodde inte på bristande talang utan på uppfost-
ran. Aristokrater tyckte det var opassande att genomgå en hantverksmäs-
sig utbildning och skapa konstverk för att tjäna sitt levebröd. Följaktligen
fanns det under en lång tid inte heller några större konstnärer bland adeln.

I vilken tidsanda föds alltså Hilma af Klint år 1862? Vilka riktlinjer var det som gällde, vilka dörrar står öppna, vilka är stängda? Som svar på dessa frågor är Mary Wollstonecrafts reserapport en första informativ källa. Hennes skildringar för oss genom ett totalt annat land än det vi känner till idag.⁴ Det land som den engelska författaren besöker är inte Pippi Långstrumps, Ronja Rövardotters eller Nils Holgerssons land. Ingen har hört talas om Bullerbyn eller drömmer om att tillbringa sommarlovet ute i naturen, i ett litet rödmålat trähus. Astrid Lindgren eller Selma Lagerlöf är lika okända som Alfred Nobel, uppfinnaren av dynamiten och instiftaren av priserna som uppkallats efter honom. Ännu är befolkningen fattig och en auktoritär statskyrka vakar över deras tro. Först 1914 är den sista stora utvandringsvågen över, under vilken mer än en miljon svenskar lämnade landet. Den moderna välfärdsstatens landvinningar ligger ännu långt fram i tiden. Sverige anses inte vara ett liberalt land, inte heller en nation

med uppfinnare och kreativa företag. Volvo Car Company har ännu inte grundats, inte heller popgruppen ABBA eller musikströmningstjänsten Spotify.

När Wollstonecraft reser genom Sverige finns det visserligen redan i Uppsala ett traditionsrikt universitet med ett gott rykte. Lärda från Uppsala beundras också i utlandet, till exempel botanikern Carl von Linné eller astronomen och fysikern Anders Celsius. Men de två anses snarare vara undantag. Den tid då landet också hade berömda kvinnliga personligheter tycks helt vara förbi. Kristina av Sverige, dyrkad som "Nordens Semiramis", regerade som drottning till 1654. Sedan abdikerade hon, lämnade sitt fädernesland, konverterade till katolicismen och dog i Rom. Där hade man också nästan trehundra år tidigare begravt Heliga Birgitta från Sverige, mystikern och grundaren av Den Helige Frälsarens orden, som utvandrade vid fyrtiosex års ålder, gav påven råd och senare helgonförklarades.

Någon spirituell ådra kan Wollstonecraft under sin resa inte upptäcka hos svenskarna. "Viktigt folk" hade enligt författaren "en dragning till sällskapliga förlustelser", under vilka det dracks för mycket brännvin. De långa sittningarna vid bordet kan engelskan absolut inte förstå, då det svenska köket inte alls är njutbart: "Deras festmåltider, liksom deras komplimanger, tycks vara en karikatyr av de franska. Deras skålar innehåller, precis som de franska, en mängd blandningar som fördärvar matens naturliga smak, utan att i gengäld få något bättre. Över alltsammans strör de kryddor och socker, till och med på brödet."⁵

Sveriges uppgång till att bli ett av de rikaste och progressivaste länderna i världen kunde Mary Wollstonecraft ana lika lite som den unga Hilma af Klint. Även Linda Nochlin hade säkert gnuggat sig i ögonen om hon hade känt till den svenska konstnären när hon skrev sin uppsats.⁶ Hilma af Klint uppfyller nämligen två av de kriterier hon nämnt som anledning till att bli utesluten – hon är kvinna och adlig. För att förstå hur just Hilma af Klint lyckades bryta mot konsthistoriens regler måste vi kasta en blick på hennes familj och hennes härkomst. Hur långt går hon med strömmen, och när måste hon kämpa emot? Vad innebär det att vara kvinna och adlig i Sverige? Vad betyder det att komma från familjen af Klint?

Farfarsfar Erik Klint adlas

Historien börjar en het julidag år 1790, och det bara några få år innan Mary Wollstonecraft reser genom Sverige. Erik Klint (1732–1812), Hilma af Klints farfarsfar, som ännu inte bär någon adelstitel, svettas i sin uniform på ett segelfartyg från den svenska marinen. Solen glittrar över Östersjön, det är vindstilla och över staden Viborg, som ligger inom synhåll, finns knappt ett moln på himlen. Från havet kan Erik Klint se borgen, det ljusa tornet i mitten och fästningsanläggningen. Han är femtiosju år gammal, överstelöjtnant, och ombord för han med sig det som betyder mest för honom: sin egen familj. Sönerna Fredrik och Jonas är fjorton och elva år gamla. De båda har just utnämnts till fänrikar, för att i kriget mot Ryssland kämpa för sitt fädernesland.¹ Kläderna hänger löst över de smala axlarna, ingen uniform passar, men de är inte de enda barnen vid fronten. De anhöriga på gården är också missnöjda med soldaternas ringa ålder. "De äldsta är bara femton år gamla", noterar Hedvig Elisabeth Charlotta, kusin och svägerska till kungen, bekymrat i sin dagbok.² Hon vet att det är ett dåligt tecken. Barnen sluter leden eftersom det inte finns tillräckligt med män. Kriget mot Ryssland har redan krävt alldeles för många offer, för många har deserterat. Att ersätta dem blir allt svårare.

Ytterligare en Klint-son befinner sig på ett annat skepp som också ankrar utanför Viborg. Det är Gustaf (1771–1840), den äldste som nyligen firat sin nittonårsdag, Eriks fru Katharina Charlotta och de yngre barnen har stannat hemma i Karlskrona.

Vart Erik Klint än tittar ser han skepp. Dussintals, hundratals, hela Sveriges skärgårdsflotta, som nu ligger i viken utanför Viborg tillsammans med marinens fartyg. Förr hörde hamnstaden till Sverige, sedan en längre

tid hör den till Ryssland. När Erik Klint riktar kikaren ut mot havet ser han den ryska flottan, och avståndet dit är inte alls längre stort.

Skeppet som Erik Klint för befäl över heter *Gustav III* efter den regerande monarken. Kungen själv seglar på ett annat fartyg, *Amphion*, en fregatt uppkallad efter Zeus son. *Amphion* är olämplig för krigföring, det är byggt som ett lustskepp, med en gyllene sol vid bogen och en kajuta utrustad med sirliga röda sammetsmöbler. På jungfrufärden kantrade *Amphion* och kungen blev tvungen att gå ombord på en annan båt för att komma tillbaka till Stockholm. Men händelsen ledde inte till att Gustav III avstod från sitt lyxiga fortskaffningsmedel, inte ens under krig. Kungen lägger stor vikt vid formen, och den franskinspirerade interiören får honom att glänsa som pärlan i en mussla.

Det är inte så längesedan kungen tog plats på sammetsklädda stolar, för att inte göra något annat än att delta i framförandet av ett musikstycke. Namnet på hans lilla fregatt påminner om titeln på hans älsklingskomedi *Amfitryon* av Molière. Enligt kungens önskan uruppfördes pjäsen i Stockholm med musik, sång och balettslag. Festliga tillställningar av det här slaget ligger långt bort från de spegelblanka vattnen utanför Viborg. Kriget är dess motsats, hemskt, destruktivt och oberäkneligt. Gustav III hade inte startat kriget om förloppet hade gått att förutse från början.

Sedan två år kämpar Erik Klint tillsammans med sina söner mot Ryssland. Sex sjöslag har de överlevt. Deras bataljon har både segrat och förlorat, oavgjort var det också ibland. Två vintrar ligger mellan slagen, isen höll kvar skeppen i hamn och många soldater deserterade. Nu är det den brännande solen i viken utanför Viborg som är besvärlig för manskapen.

Sommaren det här året är ovanligt varm, både i Sverige och i Ryssland. Den tryckande hettan, som berövar männen till sjöss den lilla kraft de har kvar, breder också ut sig på fastlandet och tränger ända fram till palatset i Sankt Petersburg. Katarina II, som kallas Katarina den Stora, kejsarinnan av Ryssland, klagar över de höga temperaturerna, men även hon måste hålla huvudet kallt. Hennes trupper kämpar på två fronter, mot svenskar och mot Osmanska riket. Och som om inte kriget med sina segrar, nederlag, döda, sjukdomar och all den ödeläggelse som följer i dess spår vore

nog, så hotar nu en ännu större fara. I Frankrike har folket stått upp mot kungen i ett uppror, en revolution. "Det är rena anarkin", säger Katarina den Stora bekymrat. "De är i stånd att hänga upp sin kung i en lyktstolpe, det är förskräckligt."³

Katarina II är sextioett år gammal och alltså sjutton år äldre än sin kusin Gustav III. Hon har nu regerat Ryssland i nästan tre decennier sedan hon i en statskupp lät avsätta sin make, tsar Peter III, som kort därefter dog under oklara omständigheter. Hon har erfarenhet av krig, likaså av intriger vid hovet och fientligheter från adelns sida. Men att det franska folket lyckats roffa åt sig makten har skapat en hittills okänd situation. De politiska förhållandena har förpuppats likt larver i en kokong, och ingen vet vad det är för sorts djur som kommer att krypa fram. Vilken logik styr förhållandena i Frankrike? Skulle upproren komma att breda ut sig som en farsot över landsgränserna? Hur meningsfullt är det då att fortsätta föra krig mot Sverige? Med Gustav III har Katarina II mer gemensamt än bara släktskapet. Båda statsöverhuvudena brevväxlar med Voltaire, den franska filosofen, båda skräms av nyheterna från Frankrike och fruktar mest av allt att revolutionen skulle kunna ta sig fram till dem.

Men trots att mycket talar för att så snart som möjligt avsluta kriget mot Sverige, vet den ryska kejsarinnan att rätta tidpunkten ännu inte är inne. Hennes seger vid Viborg ligger inom räckhåll. Den svenska flottan är instängd i viken, de ryska skeppen ligger i tre rader direkt utanför. Snart skulle fienden vara instängd och lätt att betvinga. Erik Klint på motståndarsidan räknar precis som hans tre söner med att bli besegrad av ryssarna.

Gustav III, som sitter på den röda sammetsstolen på *Amphion*, anar nog att hans dröm snart kommer att gå i kras. Hans plan var att anknyta till den ärofyllda epok, då Sverige behärskade hela Östersjön. Dit skulle historien skruvas tillbaka. Den goda tiden, som han gärna vill minnas, ligger dock långt tillbaka i tiden. Under århundradena före hans regeringstid har kungadömet, likt en amöba, både vuxit och krympt flera gånger. Under sin glansperiod hörde stora delar av Finland och Norge till Sverige, liksom områden i Danmark, Nordtyskland och Baltikum. Längs gränserna låg ett bälte av fästningar, borgar och skansar, mer än hundra, av vilka flera kunde nås från

sjösidan. Stridskrafterna föregicks av ryktet att de kämpade lika bra till sjöss som på land. Med sin stora flotta i Östersjöområdet var Sverige en av alla fruktad stormakt.⁴

Efter dessa gyllene tider hade dock det ena kriget följt på det andra. Den ena provinsen efter den andra gick förlorad, till Ryssland, till kurfurstendömet Braunschweig-Lüneburg, till Preussen, till Danmark. Sedan början av 1700-talet ökar Rysslands dominans alltmer i länderna kring Östersjön. Läget i viken utanför Viborg aktualiserar situationen på nytt.

Erik Klint har inte önskat sig detta krig, som hans kung sätter stort hopp till, inte för egen del och ännu mindre för sina söners del. Han har inget val och hans lojalitet går det inte att tvivla på, då han vet att han har Gustav III att tacka för så gott som allt. Regentens äregirighet i det stora möjliggör för honom att hysa äregirighet i det lilla. Hans egen utveckling är tätt sammanvävd med de kungliga planerna.

För hans förfäder fanns det under en lång tid mycket lite spelrum. Männen i familjen Klint arbetade som jordbrukare, ämbetsmän, skatteindrivare, präster, domare och notarier i Kronobergs län. Erik Klint var den förste som bestämde sig för att söka till flottan. Och se där: Vid arton års ålder blev han skeppspojke, nitton år gammal styrman, sedan löjtnant vid amiralitetet, vid tjugofem års ålder undervisade han som officer vid kadettskolan i Karlskrona, direkt vid Östersjön.⁵ Ännu medan han klättrade uppför flottans karriärstege besteg Gustav III tronen endast tjugofem år gammal. Den unge monarken satte i gång en kupp mot riksdagen och införde en ny författning. Kungens maktbefogenheter utökades medan adelns blev beskurna. Precis som efter varje statskupp var behovet av kungatrogna ämbetsmän och officerare stort. Adeln ruvade på hämnd. Borgerskapet vädrade morgonluft.

Erik Klint räknas till uppkomlingarna. Hade man på den tiden haft visitkort, skulle man ha tryckt upp ett nytt åt honom för varje år, så snabbt ändrades hans förhållanden. En högre rang följde slag i slag, tills han utnämndes till löjtnant.⁶ Före kriget reste han i länder som hans förfäder inte ens hört talas om. Hans längsta segelfärd varade i tre år och tog honom till Ostasien. För alla efterkommande generationer gjorde han världen mångfalt större.

Om Erik Klints kung finns det en hel del gott att säga. Gustav III representerar en upplyst absolutism, han älskar konsterna enligt fransk förebild och genom reformer hjälper han handeln att blomstra. De nygrundade Förenta staterna i Amerika har han erkänt som suverän stat. Sverige var det första landet som tog det steget. När han regerade avskaffade han dessutom tortyr och dödsstraff, desertörer undantagna. Hans förhållande till pressfriheten är motsägelsefullt: först införde han den men sedan inskränkte han den igen.

Upplysningens ideal gäller dock inte när det handlar om att hjälpa Sverige att uppnå sin forntida storhet – för det ändamålet kastas snabbt moraliska framsteg över bord. Också Gustav III menar att hans land måste äga en koloni söderöver för att kunna hävda sig som handelsmakt. Hans val faller på ön Saint-Barthélemy i Karibien. På "Gustavia", som ön där efter heter, används slavar i jordbruket. Järnet till deras hand- och fotbojor exporteras från Sverige.

Kriget mot Ryssland ville både adeln och borgerskapet förhindra. För att ändå kunna upprätthålla sina planer tänkte kungen ut en list och gav i största hemlighet skräddaren på kostymavdelningen på Kungliga Operan ett ovanligt uppdrag. I stället för att sy en tunika åt Ifigenia eller en klänning åt Armine, beställde man uniformer åt ryska kosacker.⁷ Gustav III lät svenska soldater ta på sig dessa kostymer och skickade dem till sydöstra Finland. I ryska kläder skulle de skjuta mot svenskt område och på så sätt skapa en anledning till krig. När ledande officerare i Finland ändå vägrade lyda och deserterade, ställdes en av dem inför rätta som konspiratör och dömdes till döden.

Som soldater måste de manliga medlemmarna av familjen Klint stå upp för dessa stormaktsfantasier och vara beredda att betala med sina liv. Hilma af Klint däremot, barnbarnsbarnet, är den första i familjen som kommer att profitera på kungens andra stora passion, hans kärlek till teatern, scenen och de sköna konsterna. Vid Gustav Adolfs torg lät han bygga ett operahus i klassicistisk stil med en portik och en fasad indelad av pilastrar. Ritarakademien uppvärderas under hans regeringstid och blir till Kungliga Akademien för de fria konsterna. Här kommer senare Hilma af Klint

att studera. I landets första offentliga museum, som stockholmarna har samme kung att tacka för, kommer hon som ung konstnär att teckna av besökare på en oljeskiss kort tid efter det att hon avslutat sina studier.⁸ Samlingen är tillägnad antiken. Skulpturerna köpte Gustav III på en Italienresa för att skänka huvudstaden det kulturliv han tyckte var passande.

Under Gustav III:s regeringstid upplever måleriet i Sverige en första blomstringstid, och han kommer att överlåta de vackraste härskarporträtten åt eftervärlden. Ett porträtt från 1777 visar honom när han är knappt trettio år gammal, smal och elegant med en hermelinmantel över axlarna. Hans kläder glänser och glittrar, han bär en pudrad peruk i fransk stil, och hans silvrigt lysande bonjour får honom att nästan verka utomjordisk. Bilden, som numera hänger på Nationalmuseum, målades av Alexander Roslin, som också har Gustav III att tacka för sin framgång. Innan kriget bröt ut reste Roslin till Ryssland för att måla Katarina den Stora som en munter dam med röda kinder. Andra uppdrag förde honom till Frankrike, där han försåg aristokratin med känsliga ansikten, inramade av peruker, pärlor och puder. Roslins oeffterhärmliga förmåga bestod i att han fick adeln att se helt naturlig ut, fräsch, älskvärd och vid bästa hälsa. På hans bilder fick alla se lika snillrika ut som Carl von Linné, Sveriges mest berömde vetenskapsman, som målaren också förevigade i olja. När revolutionen bröt ut måste han söka nya uppdragsgivare, och det lyckades han också med. Han stannar i Frankrike där han dör 1793, ett år efter Gustav III, hans gynnare. Först hundra år senare, under Hilma af Klints livstid, kommer svenska konstnärer åter kunna uppvisa jämförbara framsteg i utlandet.

Erik kan naturligtvis inte veta någonting om familjen Klints framtida historia när han förbereder sig på att kämpa för sitt liv – och om sönerna Fredriks, Jonas och Gustafs liv – där i viken utanför Viborg. Sedan nästan fyra decennier befinner han sig i den svenska flottans tjänst; kadetterna ombord har han själv utbildat. Fartyget har två däck utrustade med sjuttio kanoner. Före slaget måste artilleriet kontrolleras och laddas. Manskapet strör ut sågsån för att ingen ska halka i blodet från de sårade kamraterna. Vad som händer när en kanonkula träffar har Klints sett tillräckligt ofta. Träet splittras och bitarna flyger åt alla håll. Fartyget fattar eld och flam-

mar upp som en fackla och lågorna angriper master och segel. Den som stannar ombord kvävs i röken eller dör i elden. Den som försöker rädda sig ner i vattnet träffas förmodligen av nedfallande delar eller drunknar. Skulle det sluta så för dem? Det är natten mellan den andra och tredje juli 1790 och alla i familjen Klint vet att flottan befinner sig i sitt sämsta läge sedan kriget började. Ryssarna förbereder sig för ett anfall och ser till att fartygen intar sin position.

Den här natten tänker Erik Klint på sin fru Katharina Charlotta och på barnen, som stannat kvar i Karlskrona tillsammans med henne. Kommer de att klara av det? I Karlskrona exploderade ett lager krut tillhörande armén och elden lade staden i grus och aska. Två tusen familjer blev hemlösa, bland dem familjen Klint. Med nöd och näppe lyckades de rädda sig undan lågorna. En tjänare bar i sista ögonblicket ut svärfadern, som inte kunde gå själv, ur det brinnande huset. I staden härjar dessutom en farsot som ryska fångar förde med sig när de forslades med sitt skepp till Karlskrona för att fängslas där. Tusentals människor har dött av sjukdomen efter häftiga skov av feber och frossa där huden färgas gul som svavel och blåsor breder ut sig på armar och ben.

Det är fortfarande natt när ett bråk bryter ut under skeppets däck, där den nittonårige Gustaf Klint är stationerad. Överbefälhavaren har kallat samman flottans ledning, man måste bestämma vad man ska göra. Ena sidan vill kapitulera inför ryssarna för att undvika fler döda och sårade. Den andra sidan vill kämpa till sista man, även om de inte har någon möjlighet att lyckas. Ingen tror att en seger är möjlig.

Men i detta ögonblick fattar Gustaf till sin egen överraskning mod att ta till orda. Hjärtat bankar. Rösten darrar. Utifrån sin rang borde han ha tigit, i den här kretsen är han inte berättigad att yttra sig. Men han vet att det han nu kommer att framföra kan vara livsnödvändigt. De avgörande orden lyder: "Vår ära kommer att mätas efter antalet af de skepp som blifva räddade."⁹ Förvåning, mummel, vem tror han att han är, den där unge mannen? Men befälets nyfikenhet har väckts. Gustaf får tala, han får tillåtelse att framföra det han har på hjärtat. Och Gustaf rapporterar om det han iakttagit under

sina nattpass, när han vandrat fram och tillbaka på däck, för att hålla utkik efter ryssarna. Han berättar om vindarna och att de vänder under morgontimmarna, och om strömmarna och vart de leder vattnet. Han talar om de mätningar han utfört med sänklod för att mäta vattendjupet, eller med kvadranten för att bestämma stjärnornas position. Han beskriver sjökorten som han arbetat på före kriget, ännu på kungens uppdrag, tillsammans med sin far Erik. Så pekar han på kartan där Viborgsviken är utmärkt och pekar åt det håll där den ryska flottan ligger. Sedan sammanfattar han allt. Vinden, och åt vilket håll den blåser, vattendjupet, strömmarna och fiendens position. Hans pekfinger glider över kartan, han far förbi ryssarna på sjökortet, ut ur viken, tillbaka ut på öppna havet, i riktning mot Sverige. Tystnad. Förvåning. Tvivlande blickar. Så inträder ett ännu större under. Man hyser förtroende för den unge mannen. Gustafs plan sätts i verket. Den svenska flottan följer en nittonårings råd.¹⁰

När morgonen kommer blåser vinden i riktning mot havet, så som Gustaf förutspått. Likt en mård, som kan göra sig så smal och lång att den passar genom springorna i en lada, radar de svenska stridskrafterna upp sig efter varandra. Fartyg för fartyg seglar längs den särskilda rutt som Gustaf angivit och som gör att de kan undkomma. Klockan halv åtta passerar de förbi de första ryska fartygen. Kanondån. Hurrarop. Man bryter igenom den andra ryska linjen. Några svenska skepp fattar eld och sjunker, andra blir omringade och infångade. Men motståndarnas flotta inledde förföljelsen för sent och svenskarnas förluster blir mindre än befarat.

Manövern har gått in i historien som "Viborgska gatloppet". Var sjätte soldat dog under aktionen, femtusen man allt som allt. Alla i familjen Klint överlevde, Erik, Gustaf, Jonas och Fredrik. Också från Karlskrona kom det goda nyheter. Charlotta och barnen kunde fly undan kaos och förstörelse. Natten då deras hus brann erbjöd sig Fredrik Henrik af Chapman, skeppsbyggmästare inom marinen, att hjälpa dem. Därefter var det familjen Wachtmeister, en gammal adelsfamilj, som erbjöd dem husrum utanför staden, på godset Tromtö.¹¹

För familjen Klint börjar en ny epok efter slaget vid Viborg. Gustaf kommer att skriva: "Aldrig har jag njutit en större glädje" än i det ögonblick

då det första fartyget bröt sig igenom den ryska linjen.¹² Från kungen hette det att han ännu ombord på *Amphion* skrivit ut det dokument som lyfte upp Erik Klint i adelsståndet. Den svenska flottan vinner samma sommar den sista striden mot Ryssland, som förlorar vid Svensksund. Det kommer till fredsförhandlingar och kriget tar slut. Sveriges gränser har inte ändrats en millimeter. Efter två år av kamp och tusentals döda återgår man till den gamla ordningen.

Gustav III kommer bara några år senare att ingå i annalerna som den kung som inte bara startade ett krig från ett operahus, utan också dör i detsamma. En adlig konspiratör (Jacob Johan Anckarström) skjuter honom år 1792 under en maskerad. Giuseppe Verdi bearbetar komplotten i sin opera *Maskeradbalen*. Ett år efter mordet på Gustav III avrättas också den franske kungen av revolutionärer mitt i Paris. Inte genom hängning, som Katarina II fruktade, utan genom giljotinen. Kejsarinnan själv dör en naturlig död. År 1796 avlider hon i sviterna av ett slaganfall i sitt palats i Sankt Petersburg.

Erik Klint adlas till sist med viss försening år 1805. Mordet på kungen drog ut på processen. Familjen förvärvar två gods på Adelsö, en ö med skog och åkrar i Mälaren. Familjen af Klint, som de numera heter, är inte för den skull rik, men de äger egen mark. Männen utövar också i fortsättningen sina yrken för att tjäna ihop sin lön. Den nya situationen förändrar kvinnornas liv. Döttrarna tilltalas inte längre "mamsell", utan "fröken", och slutar nu att arbeta som anställda i de adliga husen. Deras stånd tillåter dem att ta plats vid samma bord som grevarna och grevinnorna, där de tidigare varit tvungna att stå bakom deras stol och vänta på att få betjäna herrskapet under måltiderna.¹³

Ingen i familjen, som numera rör sig i adelskretsar, tror att privilegierna ramlar ner från himlen. Ingen har glömt att kriget också hade kunnat innebära slutet, nästan alla hade sett döden i vitögat. Från slaget utanför Viborg tog familjen Klint med sig en viktig lärdom som de förmedlar till efterföljande generationer. Stort ansvar måste ibland bäras på smala axlar, som av den nittonårige Gustaf, som räddade livet på sina kamrater och sina bröder.

Illustration 2: Gustaf af Klint
(1771–1840), Stiftelsen Hilma af
Klints Verk, HaK 1222

Alla i familjen af Klint kommer att behålla denna erfarenhet och det spelar ingen roll om historiker upprätthåller deras framställning av händelserna eller har en annan förklaring till varför slaget vid Viborg fick ett lyckligt slut för svenskarna. Det som räknas är kraften som härrör ur Gustafs, sjöfararens, historia. När Hilma af Klint ungefär hundra år senare flyttar in i en egen ateljé hänger hon porträttet på sin farfarsfar på väggen. Bilden har hon själv tecknat efter en gammal förlaga. Den visar Gustafs smala ansikte, den långa fina näsan och de stora ögonen (ill. 2 och 15) Det är också Hilma som gör utkastet till familjekrönikans titelblad. Den publiceras som bok 1905, skriven av en avlägsen kusin vid namn Adelaïde Nauckhoff.

När verket kommer ut under titeln *Åtten af Klint*, och för en förvånad publik berättar om familjen Klints äventyrliga uppgång, kan ingen ana att den första konstnären i familjen skulle bli mer berömd än alla sjöfarande förfäder tillsammans. I mitten av bokomslaget har konstnärinnan tecknat familjevapnet. En klippa i havet med en strålande stjärna ovanför. I det högra hörnet av bilden syns hennes signatur, som hon skrivit längs tågvirket på ett skepp. H. af Klint.¹⁴

Födelse

Så kommer det sig att Hilma af Klint föds den 26 oktober 1862 på en utomordentligt ovanlig plats: i en kasern, nämligen Karlbergs slott. Karlbergs slott i västra Stockholm är den kadettskola som redan Erik af Klint, Hilmas farfarsfar, familjens förste sjöfarare, ledde. Under hans tid låg utbildningen i Karlskrona, därefter förlades den till huvudstaden. Alla manliga ättlingar har gått i farfaderns fotspår, först farfar Gustaf och sedan far Victor (1822–1898). Båda blev officerare och ledare för militärskolan. Familjen har sin fasta bostad i Stockholm, somrarna tillbringar man tillsammans på Adelsö, på godsens Hanmora och Tofta.

Då det till långt in på 1900-talet är vanligt att man föder hemma, kan man nog utgå ifrån att Hilma af Klints mor föder sitt barn i kasernen. Mathilda af Klint (1832–1920) föddes Sontag, hennes familj kommer från Finland och tillhör där den svenska överklassen. Födelsen sker på en söndag, så det lär ha varit rätt lugnt på Karlbergs slott. Trots det måste barnmorskorna, som kallats dit för att hjälpa till, väcka uppmärksamhet med sina ljusa sköterskekläder bland de mörcklädda militärerna.

Hilma af Klint är fjärde barnet i familjen. Den förstfödda, Anna, har redan dött. Hon blev inte ens två år gammal. Så kommer den fyra år äldre brodern Gustaf (1858–1927), uppkallad efter sin farfar, och den två år äldre systemen Ida (1860–1938). En flicka till, Hermina (1870–1880) föds åtta år senare.

Precis som sina syskon hör Hilma från första början kadetternas stöveltramp i korridorerna och ser genom fönstren de höga masterna på segelfartygen som ankrar nedanför Karlberg. Slottet har en huvudbyggnad och två flyglar och byggnaderna ligger som på rad längs den långa kanalen som leder till Östersjön. Hundratals fönster delar upp de vitrappade fasader-

na. Bakom slottet ligger en stor park där stockholmarna promenerar och utövar idrott. Kort innan Hilma föds skärs området itu av järnvägsspår, på 1900-talet tillkommer motorvägar som via slingor och broar leder runt staden. Tillsammans med sin mor och sin syster Ida tillhör flickan en liten minoritet av kvinnliga personer som bor i kasernen bland män i uniform.

Beteckningen "slott" upplyser om Karlbergs ursprung. Delar av byggnaden är några hundra år gamla och efter ut- och ombyggnader tjänade den som kungafamiliens sommarresidens och lustslott. Att det utan vidare gick att omvandla byggnaden till en kasern avslöjar en del om arkitekturen. Många representationsbyggnader i Sverige präglades av den så kallade "rena stilen", en stil som kritiker på 1800-talet uppfattar som "karg och torftig", då smaken förändras och lekfullare former blir mode.¹ Det lite kyliga Karlberg är inget undantag. Fredrikshovs slott, tidigare kungligt vinterresidens, används senare som gardeskasern, Ulriksdals slott som hem för invalider.

Precis som syster Ida växer Hilma af Klint de sex första åren av sitt liv upp i en värld präglad av män. Flickorna ser skeppen lägga till och segla i väg från hamnen, de lär sig namnen på främmande länder, hav och kontinenter, som på kartorna krymper ihop till ett bords storlek. De rör sig i ett kosmos av nautiska tecken och får erfara hur linjer och streck på papperet överförs till gator och vägar där skeppen lämnar skummande spår efter sig långt ute på vida havet. De vet vad "babord" och "styrbord" betyder, och de förstår symbolerna med vilka havsytan perforeras på sjökorten för att man ska kunna se ända ner till botten, se sandbankar, klippor och rev. Man visar dem mätinstrument. De tittar genom kikare och teleskop. Man berättar för dem om förbindelsen mellan himmel och jord. Om stjärnorna som hjälper en att navigera. Om månen som påverkar tidvattnet i havet.

Herrarna af Klint åtnjuter inte bara ett gott rykte som officerare och ledare av kadettskolan. De anses dessutom vara framstående kartografer, en förtjänst som framför allt går tillbaka på Gustaf, farfadern. Tillsammans med sin far hade han börjat mäta upp de svenska kusterna, då ännu på uppdrag av kungen. Efter mordet på kungen under maskeraden år 1792 avstannade dock projektet när efterföljaren besteg tronen, endast fjorton

är gammal, och finansieringen uteblev. Från och med då var det Gustaf af Klint, Eriks son, som på egen hand fortsatte projektet, "utan någon annan hjälp", som han skrev, "än det obetydliga bidrag på några hundra riksdaler som årligen flöt in genom försäljningen av kartor".² Planering och verkställande, fortsatte Gustaf, utgick "i huvudsak från en enda persons forskning och ansträngningar". Denna "enda person" var han själv. Till slut omfattade sjökorten till *Sveriges sjöatlas*, hans livsverk, hela Östersjön och Nordsjön, hela Norges kust och samtliga större sjöar i Sverige, bland dem också Mälaren. I ytterligare kartor tecknade han också, om än mindre detaljerat, de engelska vattnen, Engelska kanalen, den franska kusten, Biscayabukten och Spaniens medelhavskust.

För alla män inom familjen af Klint har marinen blivit till en andra natur. De går till sjöss, utbildar de nya generationerna och utvidgar kartverken. Den teknik de använder sig av har inte förändrats väsentligt. Längd- och breddgrader måste fastställas. Djup mäts med triangelkedjor som man släpper ner i havet där de försvinner med ett djupt kluckande. Många hav har de farit över så ofta att rutten har inpräntats i minnet tillsammans med alla grund, strömmar och klippor. Alla af Klints kan dem utantill, så som andra kan olika pianostycken.

Om Hilma af Klint hade fötts som man hade hon utbildats till officer i svenska flottan som sin far, farfar och farfarsfar, eller som brodern senare. Men även om denna väg inte står öppen för henne, kommer ekot från familjetraditionen att klinga genom hennes verk under hela livet. Det återkastas i de små anteckningsböckerna där hon tecknar sina resvägar som kartor. Det genomströmmar den långa förteckningen av fyrtorn, som hon gör 1906 under samma tidsperiod som hon börjar arbeta på cykeln *Målningarna till Templet*.³ Och det får också ett eget liv på hennes målade dukar, framför allt på *De Tio Största*, där samma tecken som hennes förfäder använde dyker upp. Genom bilderna från 1907 hastar ständigt streckade linjer för att markera konturerna på dolda former, som om det var rev som låg under vattnet (bild 2 och 3).

Hilma af Klint kommer senare att måla av sin far Victor. Det är en bröstbild i olja på linneduk, och visar en magerlagd man med vänliga ögon,

hög panna och skägg. Han bär flottans uniform, en mörk rock med stora guldfärgade knappar. Hans efterkommande berättar att han stod mycket nära naturen. På sin fritid spelade han fiol och fann också stor glädje i att bygga träbåtar i miniatyrformat.⁴

När Victor af Klint skulle bege sig ut på längre resor visade han kanske sina barn på kartan vart han skulle resa.

"Vad betyder de där långa strecken?" kan Gustaf, Ida, Hilma eller Hermina ha frågat honom.

"De hjälper sjöfararna att hitta vägen och komma hem säkert", hade kunnat vara ett möjligt svar.

"Förbi odjuren?"

Då skulle fadern ha varit tvungen att förklara för barnen att sjöfararnas värsta fiender varken hade klor eller tänder. De största farorna lurade under vattenytan utan att man någonsin fick syn på dem. "Men med kartorna kan vi försöka göra dem synliga", skulle Victor af Klint ha kunnat säga.

Att göra det osynliga synligt. Det blir till ett ledmotiv i Hilma af Klints

Illustration 3: Sankt Göran i Storkyrkan i Stockholm, träskulptur från 1400-talet

verk och utgör samtidigt sjökortens framstående egenskap. Helt annorlunda än kartor över land, gör de nästan uteslutande sådana områden tillgängliga som människan inte har någon tillgång till, eftersom de ligger dolda i vattnet. I ideala fall fungerar sjökort som en hissanordning som ur djupen vevar upp havsbotten. Rev, sandbankar, klippor, skär, allt som döljer sig under ytan, hämtas upp. Från skeppet betraktat är havet en jättestor hopsnörd säck, vars innehåll kan vara livsfarligt. Sjökortet vänder ut och in på den.

Skola och religion

Hilma af Klint är sex år gammal när familjen flyttar till nordvästra Stockholm. Ut ur kasernen och in i stadslivet på Norrtullsgatan 19, en lång gata som går genom den moderna borgerliga stadsdelen Vasastaden.¹ Familjen af Klint hyr en våning i en byggnad med flera etage. Den militära vardagen på Karlbergs slott äger nu rum utan kvinnorna. Visserligen ligger kasernen på gångavstånd från den nya våningen, och man ses inte mindre ofta än tidigare.

Stockholm har knappt 140 000 invånare, inte mycket i jämförelse med Berlin, Paris eller London. Men staden växer snabbt. Allt fler människor flyttar bort från de lantliga områdena för att söka arbete i fabriker. I de nordliga delarna av landet svälter befolkningen. Tidningarna skickar tecknare som ska rapportera om läget. De kommer tillbaka med sorgsna bilder på utmärglade familjer, en döende mor med sina barn, smala som skelett. Ännu trycker tidningarna knappt några fotografier.

På söndagarna går familjen af Klint i kyrkan, som nästan alla svenskar. Vid särskilda tillfällen, vid de stora högtiderna till exempel, tar de vägen ner mot vattnet och in i Gamla stan, det ursprungliga Stockholm, ön där slottet och Storkyrkan ligger. Varje besök blir en tidsresa tillbaka till åren före reformationen, till senmedeltiden, då den ljust rappade kyrkan med sina fem skepp byggdes. När man står utanför kyrkan verkar den vara bredare än den är hög och påminner om en höna som sitter i sitt rede. Tornet är den högsta punkten. Utifrån är Storkyrkan knappast någon särskilt imponerande kyrka.

Men i samma ögonblick som familjen af Klint träder in genom de tunga dörrarna och kommer in i kyrkorummet kan de se den berömde helige, den kämpande Sankt Göran som befinner sig ovanför alla andra, ovanför de många kyrkbänkarna och församlingen som tagit plats i dem. Ovanför

de troendes huvuden svingar riddaren av trä sitt stora svärd (ill. 3) Han har nått vändpunkten i kampen mot de mörka makterna, ögonblicket strax före segern. På marken ligger redan draken som han kommer att slå ner en sista gång, men ännu vrider sig monstret och tungan skjuter ut ur gapet som en eldslåga. Med ögonen uppspärade av skräck lyfter Sankt Görans skimmel ena frambenet för att inte skada sig. Riddare och häst bär rustning, som Bernt Notke, konstnären från Lübeck och skaparen av skulpturen, täckt med bladguld. Notkes verk från 1400-talet kunde motstå reformationstidens bildstorm, då lutheranerna i Sverige var mer måttfulla än sina kalvinistiska bröder.²

Sankt Göran i Storkyrkan gör ett bestående intryck på Hilma af Klint och kommer flera år senare att spela en viktig roll i hennes målningar och texter (bild 34 och 35). Riddaren med det bleka och veka ansiktet blir till konstnärens alter ego. När känner hon denna förbundenhet för första gången? När upptäcker hon att Sankt Göran kan hjälpa henne att bättre förstå sig själv, liksom de gåtfulla gåvor hon besitter?

Trots sin storlek har Sankt Göran i Storkyrkan mycket av det barn som Hilma af Klint själv ännu är när hon tillsammans med sin familj besöker gudstjänsterna i Gamla stan. Notke gav hjälten en påtagligt sirlig gestalt med smala axlar, långa armar och ben. Det finlemmade gör att riddaren verkar sårbar, vilket står i kontrast till det fruktansvärda dåd som avkrävs honom. "Frukta icke, ty Herren Gud har sänt mig till eder", ropar Göran till den skrämde befolkningen enligt legenden, när han rider in i staden med den befriade kungadottern och den besegrade draken. Kungen och prinsessan kommer därefter att låta döpa sig och med dem tiotusentals av folket.

Skulpturen har en förklaring till riddarens seger över draken. Riddarens överlägsenhet kommer sig av att han kämpar med andra medel än med det svärd han håller i handen. Han riktar inte blicken mot sin vedersakare, utan upp mot himlen. Som för att svara sipprar ljuset in genom Storkyrkans färgade fönster och lägger sig över honom likt en helgongloria. Hans kraft kommer från Gud, som står honom bi, för att Sankt Göran sätter sin tilltro till honom.

Illustration 4: Adelsö kyrka,
utan datum, bläck och blyerts
på papper, 19,2 x 14,5 cm,
Stiftelsen Hilma af Klints Verk,
HaK 1349

Känslan av att kanalisera något större och mäktigare lär Hilma af Klint snart känna igen, och det kommer hon en dag att berätta för sin brorson: "Jag är så liten, jag är så obetydlig, men jag känner att inom mig väller en sådan kraft, att jag måste framåt."³ Dessa ord, med vilka hon beskriver sig själv, skulle kunna stå som inskription på sockeln till Sankt Göran, riddaren som är så stark och samtidigt så skör. Det finns ytterligare ett berömt konstverk i Storkyrkan till vilket barnen af Klint kanske går när församlingen skingras och går hem efter gudstjänsten. Oljemålningen hänger i det södra sidoskeppet, bara några få meter från Sankt Göran och draken. Precis som träskulpturen har detta konstverk ett imponerande format. Det uppmäter 163 centimeter på höjden och är därmed större än Hilma af Klint någonsin blir. Det sägs att konstnären som vuxen var 1,57 meter lång.⁴

På tavlan är det gamla Stockholm avbildat med Storkyrkan i mitten, runt om ligger skärgårdsöarna som fortfarande är bevuxna med skog (bild 6). Beträktaren av stadsbilden ser alltså den byggnad utifrån som han eller hon just befinner sig i. Kyrkan ser på bilden inte större ut än en musfälla, och det gör

Illustration 5:
Fotografi som ung
flicka

inte heller husen, tornen och försvarsanläggningarna som omger den. De omvända förhållandena har en djupare innebörd. Det är himlen som upptar mer än hälften av bildutrymmet där undret blir uppenbart, där jorden och översikten av Stockholm bara utgör en kuliss. Solen på himlen har mångdubblats, det är inte bara en sol som lyser, utan många. Som ett eko av ljus har det bildats ljusa och skimrande ringar som roterar runt dem.

De gamla stockholmarna tydde den uppenbarelse som framställs i verket som ett tecken från Gud, en hälsning från himlen till de nya anhängarna av den lutherska tron. Händelsen bekräftas av ögonvittnen. Det skedde på förmiddagen den 20 april 1535, då plötsligt flera gyllene ringar gnistrade på himlen ovanför staden och Olaus Petri gav någon i uppdrag att måla av dem.⁵ Astrofysiken däremot ser uppkomsten av sådana så kallade bisolar, eller vädersolar, som ett resultat av ljusbrytningar i atmosfärens iskristaller. I målningens titel har den naturvetenskapliga synen på fenomenet slagit igenom. Idag heter den *Vädersolstavlan* efter begreppet inom fysiken. Också i Hilma af Klints bilder kommer det efter 1907 att finnas ringar som påminner om vädersolar och som likt stora hjul rullar över målarduken (bild 7).

Som nästan alla svenskar tillhör familjen af Klint den protestantiska trosbekännelsen, och det sedan generationer tillbaka, och några avvikelser är inte aktuella. Lutheranerna behöver inte hävda sig gentemot katolska kyrkan, tvärtom utgör de majoriteten. Det religiösa livet organiseras genom statskyrkan, som regerar sedan flera hundra år och som håller sina gudstjänster i spartanska kyrkorum inom ramen för en sträng liturgi. Sankt Göran i Storkyrkan, som nästan verkar tillhöra barocken, räknas till undantagen.

Angående religionsfrågor var Sveriges kyrkliga dignitärer lika intoleranta som Vatikanen i Rom, och det ändrade sig inte särskilt mycket under Hilma af Klints livstid. Ta samerna till exempel, som lever med sin egen religion: de måste begrava sina döda på kyrkogårdar, andra begravningsritualer förbjöds. Först efter 1870 kunde judar bli svenska medborgare, men en ämbetsmannabana kunde de inte slå in på, det kunde inte heller de som hade en katolsk tro. Högre statlig tjänst var förbehållen medlemmar i kyrkan till långt in på 1900-talet. Det som räknades var ord och skrift, predikan och Bibel. Religiösa församlingar utan en närvarande präst var förbjudna fram till 1868.⁶

Den kyrkoförsamling där familjen af Klint kände sig mest hemma fanns på Adelsö, ön i Mälaren där båda familjegodsen fanns. På kyrkogården vid den lilla kyrkan, som med sitt torn och sina tjocka stenväggar mer liknar en borg, står gravstenarna efter Gustaf af Klint och hans äldste son, som år 1846 kantrade i en storm utanför Kuba och drunknade. På sommaren betar får på ängarna intill och bortom dem ligger det blänkande blå vattnet. Under en närliggande kulle har man upptäckt en vikingagrav, en runsten står alldeles i närheten. Kyrkan och runstenen ligger bara några hundra meter från varandra, ett närmande av religionerna som kyrkan bara tolererar eftersom man anser att asatron är utdöd. Ingen ber längre till åskguden Tor eller dyrkar världsasken Yggdrasil. Eller? Föreställningen att de gamla myterna skulle ha försvunnit visar sig snart vara ett misstag, och även denna förändring kommer att få nedslag i Hilma af Klints verk.

Kyrkan på Adelsö har hon förevigat på en teckning hon gjorde i unga år, då hon studerade på Konstakademien i Stockholm.⁷ För att teckna

kyrkan sätter hon sig i utkanten av kyrkogården. Det är en varm dag, kanske sommar. Med tusch skrafferar hon först gravkorsen som under årens lopp sjunkit snett ner i marken och nu ser ut som om de skulle vackla fram mot kyrkan. Mörka träd Kronor omger byggnaden. Vinden far över taket (ill. 4).

På ytterligare en teckning visar hon det inre i en annan kyrka som finns på grannön Munsö.⁸ Hilma tecknar predikstolen, altaret, det stora korset vid fönstret, ljuskronan och församlingens bänkar. Mer är det inte. Inga skulpturer, inga väggmålningar, ingen dekor, inte ens en målning. Under hennes barndom är det få framställningar som konkurrerar med sjökortet. För flickan och hennes syskon utgör de länge de viktigaste bilderna som de regelbundet kommer i kontakt med.

Från Norrtullsgatan, där familjen af Klint bor, är det inte långt till den institution som Hilma och Ida af Klint besöker efter folkskolans slut. Systemrarna kan gå till Riddargatan, vägen leder till det angränsande Östermalm. På gatan kör hästdragna bussar, de hör numera till stadsbilden. År för år stiger antalet, och för det mesta rör det sig om tvåspann. Det läggs spår för att förbättra tågkapaciteten. När hästlorten landar på gatan luktar det ibland som på landet. Hermina, den yngsta systemern, är ännu för liten för att få följa med. Hon får stanna hemma.

Sedan 1864 finns Statens normalskola för flickor med tillhörande Kungliga Högre Lärarinneseminariet. Lärarkandidaterna behöver inte betala för sin utbildning, men deras elever måste betala, även om det efter häftiga debatter i riksdagen finns statliga bidrag, och stipendier delas ut till några få elever. Det är inte tal om att flickor och pojkar har samma tillgång till utbildning när systrarna af Klint går i skolan. Deras bror Gustaf behöver inte betala skolavgift, eftersom han är pojke.⁹

Ojämligheten mellan könen kommer att föranleda Ida af Klint att år 1887 ansluta sig till Fredrika Bremer-förbundet som kräver kvinnlig rösträtt.¹⁰ Fredrika Bremer hade 1856 givit ut *Hertha, eller en själs historia. Skisser ur det verkliga livet*, en roman på flera hundra sidor. Framgången var slående. På några få år lyckades Hertha ta sig ut ur bokstävernas värld

och bli till en förebild för en ung generation kvinnor, som ville ansluta sig till den kamp deras idol för i romanen. För jämlikhet på alla områden, det juridiska, utbildningsfrågor, inom arbetet och lönesättningen.

Från Hilma af Klints skoltid finns det ett fotografi på henne som ung flicka. Hon har en stor sidenrosett och håret i en fläta. Hennes blå ögon är så ljusa att fotografiet inte visar mycket mer än de svarta pupillerna (ill. 5).

Det finns också ett fotografi på en lärarinna, som undervisar på det högre läroverket samtidigt som Hilma af Klint går på skolan. Fotografiet visar en ung kvinna med ett allvarligt ansiktsuttryck, mittbena och glasögon. Också hennes bild fästes på en beigefärgad kartong, en sådan som porträttstudiorna, som slagit upp sina portar överallt i staden, använde sig av. Mellan lärarinnan och eleven råder en åldersskillnad på bara tio år, mer är det inte. Den äldre heter Anna Whitlock (1852–1930) och anses vara en av de skarpaste kritikerna av det svenska skolsystemet.

Anna Whitlocks revolutionerande skrifter tecknar en exakt bild av det läge den institution befinner sig i som står för Hilma af Klints utbildning. Likt många som vill se reformer bygger Whitlock framför allt på den naturvetenskapliga utbildningen och dess upplysande kraft. Det som måste ändras i läroplanen räknar hon upp och belägger med siffror. 1476 mot 369, det är missförhållandet som Whitlock vill göra folk uppmärksamma på. "1476 timmar religiös undervisning", konstaterar Anna Whitlock argt, måste ett barn som går i skolan till och med sjätte klass sitta av i undervisningen.¹¹ Bara 369 timmar ägnades däremot åt naturkunskapen, exakt en fjärdedel. Enligt resultatet av hennes statistik ägnades fler timmar åt den religiösa undervisningen än åt ämnena naturkunskap, historia och geografi tillsammans. Kyrkan och staten befann sig enligt hennes argument i en intressekonflikt. Religiös undervisning var en övning i att blint tro på överhögheten, men samhället borde hysa en önskan att fostra sina medborgare till fria människor. Kyrkans inflytande borde därför stävjas, enligt Anna Whitlocks facit. Flickor och pojkar borde dessutom undervisas tillsammans, i samma ämnen. För flertalet av hennes samtida är detta en helt omöjlig tanke.

Den goda nyheten för Hilma af Klint är att hon växer upp i ett liberal-föräldrahem, som gör det möjligt för båda flickorna att besöka högre skolor och påbörja en utbildning. Att bara män skulle få chansen att ta saken i egna händer, kan Victor och Mathilda af Klint lika lite acceptera som Anna Whitlock. Också i fråga om religionen tillåter de sina döttrar långtgående frihet, ska det snart visa sig. Dogmatism i trosfrågor avvisar de och kommer att tillåta sina barn att ägna sig åt spirituella rörelser, som är en nagel i ögat på statskyrkan. Den naturvetenskapliga utbildningen räknar familjen af Klint självklart till barnens uppfostran. Matematik och fysik hör i lika hög grad till en sjöfarares värld som fartygens master och segel.

Den dåliga nyheten: Hilma af Klint måste genomgå den skolundervisning som Anna Whitlock så skarpt kritiserar. Lärarinnans beslut att år 1878 grunda en egen skola, där hon kan förverkliga sina frisinade idéer, kommer för sent för flickan. Krävs det redan av pojkarna att de ska underordna sig auktoriteter, så gäller det i ännu högre grad för unga kvinnor. Lydiga, duktiga, bibeltrogna. Absolut ingen i det svenska utbildningssystemet tycks förvänta sig originella, okonventionella eller rent av framstående kvinnliga elever och studenter.

Därför är det inte så underligt att Hilma af Klint inte minns sina skolar särskilt väl. När hon år 1943, vid åttio års ålder, blickar tillbaka på sin barndom kommer hon först på hur svårt hon hade att säga emot och stå för andra åsikter än de vuxnas. Då tordes hon inte stå för sin egen åsikt, skriver hon i sin anteckningsbok och menar att det var ett "fel".

Hilma af Klint behöver bara en enda mening för att beskriva sin relation till skolan: "Sedan minnes jag ej mycket än att skolan vållade mig bekymmer – min hjärna var för trött."¹²